

**“O‘ZBEKISTON ETNOLOGIYASI: AN‘ANALAR VA
INNOVATSIYALAR”
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI**

1

Tahrir hay'ati:

1. t.f.f.d. (PhD). A.D. Bababekov
2. t.f.d (DSc).B.M. Ubaydullayeva
3. t.f.n, katta ilmiy xodim A.R. Qayumov
4. t.f.n, katta ilmiy xodim I.M. Xo'jaxonov
5. t.f.f.d. (PhD) N.N. Narziyev
6. t.f.f.d. (PhD). S.M. Anarkulov
7. Sh.M. Abdusatorov
8. T.G'. Babarahimov
9. R.H. Abduzohirov
10. K.R. Abduraxmonova

Taqrizchilar:

1. t.f.d. prof. A.A.Ashirov
2. t.f.d. S. T. Davlatova

Mualliflar keltirilgan statistik va boshqa ma'lumotlar uchun mas'uldirlar. Mazkur to'plam Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti tarix fakulteti Kengashining 05.2022 yildagi 3–sonli majlisi qarori va tarix fakulteti “Antropologiya va etnologiya” kafedrasining 26.05.2022 yildagi 19–sonli majlisi qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy
universiteti
2022 yil

boshladi, ularning faoliyati juda qisqa vaqt ichida to'xtab qoldi¹. XII asrda "g'ayri shar'iy ilmlar"ni o'rganish butunlay cheklanib qolgan bo'lsa, endilikda "shariat ilmlari" ta'lim sohasidan butunlay chetlashtirildi. Madrasa binolari ijaraga olingan yotoqxonalarga aylantirildi, ba'zilarida davlat ma'muriy idoralari joylashgan, ba'zilarida esa turli maishiy xizmat binolari va omborlar o'rnida foydalanilgan. Ayrimlari butunlay buzib tashlangan.

Uning har bir asari muayyan ilmiy-tarixiy qadriyatga ega bo'lib, uni o'rganish orqali hali yoritilmagan ko'plab ma'lumotlarni bilish, tarixning o'qilmagan qirralarini yoritish mumkin.

MUHAMMAD MUNSHIY VA UNING "TARIXI MUQIMXONIY" ASARI HAQIDA

D.M.Jamolova

T.f.f.d. dotsent, Buxoro davlat universiteti

Sh.Safoyeva

Buxoro davlat universiteti magistranti

Yozma manbalarni o'rganish va ularni tadqiq qilish tarixchilarning eng muhim va asosiy vazifalaridan biridir. Chunki ularda xalqlarning tarixiy o'tmishiga oid qimmatli ma'lumotlar bor. Shuni alohida qayd etish lozimki, keyingi yillarda xalqimiz boy tarixiy o'tmishini manbalarga tayangan holda chuqur va har tomonlama o'rganish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. O'tmish tariximizning nihoyatda boyligi bu kabi faoliyatimizning yanada kuchayishiga turki desak xato bo'lmaydi. Mamlakatimiz prezidenti SH.M.Mirziyoyevning qator nutq va chiqishlari, jumladan 2018-yil 15-iyun kuni O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi quriladigan hududga tashrif buyurib uning poydevoriga tamal toshi qo'yilganda so'zlagan nutqida ham "bizning mamlakatimizdek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q, bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak"ligi alohida takidlangan edi.

XVII-XVIII asr birinchi yarmida Buxoro tarixiga doir qator asarlar yaratildi. Tarixchi va geograf olim Mahmud ibn Valining "Oliyjanob insonlar jasorati xususida sirlar dengizi" asarida Movarounnahr va Xuroson tarixishaharlar, okean va dengizlar, hayvonot olami haqida qimmatli ma'lumotlar bayon qilinadi. U "Muhabbatnoma", "Axloq husnlari" risolalari hamda 50 ming baytdan iborat katta devon muallifidir.

Tarixnavislikda Muhammad Yusuf Munshiyning "Tarixi Muqimxoniy" asari ayniqsa ahamiyatga ega. Muhammad Yusuf Munshiy ibn Xo'ja Baqo – balxlik tarixchi olim, ashtarxoniylar davrida ijod qilgan. Subxonqulixon (1680-1702), shuningdek Muhammad Muqimxon saroylarida munshiy bo'lib xizmat qilgan. Munshiy yoki munshi (arabcha-kotib, ijodkor) - O'rta Osiyo xonliklari davrida xonlar yoki ayrim hokimlarning shaxsiy kotibi, yozuv- chizuv ishlarini olib borgan shaxs. Munshiy lavozimiga odatda, ma'lumotli, chiroyli husnixatga

¹ Masaliyeva O. Sadri Ziyo asarlarida Buxoro amirligi siyosiy, ijtimoiy - iqtisodiy masalalarining yoritilishi. /Ijtimoiy fikr. № 2.2013. –B. 90-95.

ega bo'lgan kishilargina olingan. Munshiylar olim va fozil kishilar bo'lganligi uchun oddiy kotiblardan farq qilgan. Ular zimmasiga xon va amirlarning maktub va farmonlarini yozish yuklatilgan Tarixiy asarlarning aksariyati ana shu munshiylar qalamiga mansub. Munshiy lavozimida bo'lgan kishilar munshiy so'zini taxallus sifatida o'z nomlariga qo'shib aytishgan. (masalan Iskandar Munshiy, Mirza Muhammad Sodiq Munshiy va boshqalar). Tarixi Muqimxoniy tarixshunoslikda XVI asr oxiri –XVIIasr boshlaridagi O'rta Osiyo tarixini yoritishdagi eng muhim ma'lumotlarni beruvchi asar hisoblanadi. U Muhammad Muqimxonga bag'ishlangan. Tarixi Muqimxoniy asarida Balx va qisman Buxoro xonligining XVIIasrdagi ijtimoiy- siyosiy tarixi bayon etiladi. Bu asar muqadimma va uch bobdan iborat bo'lib:

Birinchi bobda shayboniylar davrida Movarounnahrning umumiy ahvoli tasvirlanadi. Ikkinchi, uchinchi boblarda Buxoro xonligi va Balxning Hindiston, Eron, Turkiya va Qashqar bilan bo'lgan siyosiy munosabatlar, Buxoro va Balx o'rtasidagi (1702-1704)yillardagi qurolli kurash xususida so'z boradi. Asarda sufiylik tariqatlarining rahbarlari, nufuzli eshonlar , hukmdorlar, Balx hokimi Solih Xo'ja, Mahmudbiy otaliq, Badaxshon hukmdori Miryorbek, xattotlar, shoirlar, shuningdek, Qunduz, Termiz (Qo'ng'iro't), Balx (Qurama), Lag'mon (Olchin)da yashovchi o'zbek qavmlari hamda saroy mansablari va harbiy unvonlar to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Asarning ikkinchi qismi noma'lum sabablarga ko'ra yozilmay qolgan. Ashtarxoniylar tarixini o'rganishda muhim manba sanalgan bu asar Ubaydullanoma va Abulfayzxon tarixi asarlarining mantiqiy davomi hisoblanadi.XIXasrning 20-yillarida Rossiya orqali Yevropaga tarqaldi.

Asardan parchalar 1824-yilda fransuz tilida bosildi. To'la ravishda eski o'zbek tiliga tarjima qilinib, Semyonov tomonidan rus tilida chop etilgan. Muhammad Yusuf so'zlariga ko'ra, u Hindistonda diplomatik faoliyat olib borgan. U xonlarning zo'ravonlik siyosatini, xalqning hukmdorlarga qarshi olib borgan ozodlik urushlarini tasvirlar ekan, turli xil yaxshiyliklarni qoralagan, Balx hokimining buyrug'i bilan unga bo'ysunmagan odamlar qaynab turgan suvga tashlanganligi yoki katta temir dastgohlarda osilganligini o'z ko'zi bilan ko'rgan. Hukmron sulola a'zolari o'rtasidagi adovat va kurash ko'pincha bolalarning otalariga, aka-ukalarning bir biriga nisbatan yaxshiyliklari va axloqsiz xatti-harakatlari muallif tomonidan aytib o'tiladi. Boshqa tomondan Muhammad Yusufdan biz o'zbek qabilalarining ko'chirilishi va ashtarxoniylar harbiy ma'muriy siyosati haqida aniq ma'lumotlarni olishimiz mumkin.

Bundan tashqari asarda XVIIasrda o'zbek qabilalarining joylashuvi, amaldorlarning ismlari haqida gapirilganda ular har doim o'zlariga tegishli bo'lgan qabila nomi bilan berilgan. Bularning barchasi ya'ni o'zbek qabilalarining joylashuvi va ko'chishini tasvirlovchi voqealar O'rta Osiyoning XVII asrdagi tarixiy etnografik xaritasini tuzishda katta yordam bo'ladi. Muhammad Yusuf XVII asrda yashagan nufuzli eshonlarni, darvesh buyruqboshilarni, tojsiz xonlarni tilga oladi. Faqat shu asarda biz mashxur xattotlar va o'sha davrning taniqli shoirlari,shuningdek Markaziy Osiyo

adabiyoti tarixi arxitektura yodgorliklari, badiiy qo'lyozmalarni bezash sirlari haqida ma'lumot topamiz. Bundan tashqari qaysi jamoat tashkilotlari kim tomonidan qurilganligi, ta'mirlanganligi yoki qayta qurilganligi va boshqa ma'lumotlarni ham uchratamiz. Kitobning turli joylarida qo'shni davlatlar Eron, Hindiston bilan siyosiy, madaniy va savdo aloqalari to'g'risidagi ma'lumotlar, o'sha paytdagi saroy hayotining aniq tafsilotlari, ba'zida turli tarixiy voqealarining qiziqarli tasvirlari bir necha so'z bilan yoritib berilgan. Muhammad Yusuf Ashtarxoniylar mulki haqida: Hududiy jihatidan ular avvalgi Temuriylar davlatining muhim qismini o'z ichiga olgan, davlat poytaxti Buxoro edi. Janubi – g'arbda joylashgan bu davlat tarkibiga Qunduz va Juzgun (Fayzabalo) tumanlari kiritilgan. Shibirg'on va Afg'oniston shimolidagi hududlar hozirgi Afg'onistonning Qandaxor viloyatini tashkil etgan. Savdo munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan xonlik poytaxti Buxoroda hind savdogarlari muhim ahamiyat kasb etgan.

Muallif Imomqulixon haqida yozar ekan, uning davrida Buxoroda hindlarning maxsus mahallalari bo'lganligini aytadi. Hunarmandlar odatdagidek, gildiyalarga birlashadilar. O'rta Osiyoda gildiyalar "takiya" atamasi bilan belgilanadi. Bu so'z arabcha so'z bo'lib, Eron va g'arbiy musulmonlarda yotoqxona, monastr ma'nosini anglatadi. O'rta Osiyodagi gildiyalar, ularning tashkiloti, nizomi haqida gapirganda bumasalani o'rganuvchilar aslida bunday tashkilotlar hech narsaga ega bo'lmaganligini aytishadi. Yana bir narsa agarda ovchilar, tilanchilar, dehqonlar gildiyalari haqida aytilsa, "takya" so'zi keng ma'noda savdo va hunarmandchilik birlashmasi ma'nosini bildiradi. Aholining asosiy qismini dehqon va chorvadorlar tashkil etadi. Muallif bu haqida to'xtalar ekan: birinchisi dalalarga ishlov beradi, sug'orish tarmoqlarini saqlab qoladi va kengaytiradi. Soliq yuklarining barcha og'irliklarini o'z zimmasiga oladi, ularning ahvoli nihoyatda og'ir edi, -deydi.

Ikkinchisi asosan ko'chmanchilar bo'lib Amudaryo yo'nalishidagi boy yaylovlardan foydalangan. Bu yerda yashagan mo'g'ul qabilalarining turmush tarzi bir biriga yaqin bo'lgan. Eshonlarning mamlakatdagi ta'siri baland edi. Ular xalq ommasini o'z qo'lida mahkam ushlab turishar, ularning kichik xonlar, sultonlarning kuchidan ham ko'proq edi. Muhammad Yusuf o'z asarida bunday eshonlarning sulolalarini nasl – nasab daraxti sifatida ko'rsatadi. U yoki bu xon, sulton ularga qarshi gapirganida, eshonlar o'zlarining "itoatkor podasini" ularga qarshi jalb etardi. Bunday hollarda hatto davlat rahbarini qo'llab-quvvatlaganlar ham mag'libiyatga uchragan. Davlat teppasida oliy hukmdor xon turgan. Asarda keltirilishicha, ashtarxoniylarning eng boylarida 600 tuya, 8 ming ot, frank baxmali bilan to'ldirilgan 400 ta sandiq bo'lgan. Barcha hokimlar Buxoro xoni xazinasiga o'z tumanlaridan olinadigan soliqlarning ma'lum miqdorini berib borishgan. Davlat qat'iy budjetsiz, tushum va xarajatlarsiz yashagan. Aniq fuqarolik va harbiy ishlar bo'lmaganligi, amaldorlarning har biri iloji boricha daromadli bo'lishga intilganligi uchun shariat soliqlaridan tashqari boshqa ko'plab turdagi yig'imlar ularning foydasiga yig'ilgan. Xiroj solig'i esa

o'zboshimchalik bilan yig'im – terim paytida olingan. Har bir soliq yig'uvchlari va ularning yordamchilari o'zlarini xafa qilmaslik uchun harakat qilishardi.

Viloyat hukmdorlari Buxoro xonlari bilan qarindosh bo'lsalarda tez-tez unga qarshi kurash olib borardi. Imomqulixon amakisi Vali Muhammad bilan Movarouunahr uchun kurash olib boradi. Bu vaqtda Maxdumi A'zamning nabirasi eshon Xoja Hoshimiy Imomqulixonidan yordam so'rab murojaat qiladi. Vali Muhammad mag'lubiyatga uchrab asir olinadi va eshonlarning buyrug'i bilan o'ldiriladi. Muhammad Yusuf tilga olgan Badaxshon hukmdori Yorbekxon Samarqand darveshlariga tegishli edi. XVI asr oxirida Farg'ona viloyatida hokimiyat bir muncha vaqt chodak xo'jalari qo'lida edi. Mamlakatning ijtimoiy hayotida muhim mansablaridan yana biri ruhoniylar (ulamolar), shayx ul-islom, qozi, rais, mudarris va muftiylardir. Shu davrga oid manbalardan biri Mulla Sharif va Mulla Ibodullaning "Tarixi Amiri Haydar" asari bizgacha qisqartirilgan shaklda yetib kelgan. Bu asarda Amir Haydar (1800-1826) va uning hukmronlik yillari bilan bog'liq voqealar tafsiloti keltirilgan.

Bu asarning qo'lyozmasi Sharqshunoslik institutida saqlanadi. Har ikkala asarda ham XVII asrdan to XIX asrgacha bo'lgan voqealar muhim xronologik ketma-ketlikda berilgan. Tarixi Muqimxoniy asarining ruscha tarjimasini O'rta Osiyo davlat universiteti kutubxonasida 0961 raqam ostida saqlanadi. Asarda ta'kidlanishicha, ashtarxoniylar davrida qullar juda qiyin ahvolda edilar, ular hech qanday huquqqa ega bo'lmaganlar va xo'jayinlariga to'liq qaram bo'lgan. Qullarning safi asosan mahbus forslar hisobidan to'ldirilgan. Muhammad Yusufning guvohlik berishicha, "Balx viloyatida qullar qo'ylar kabi haydab yurilgan, ko'pchiligi Samarqand va Toshkent bozorlarida sotilgan." Qullar orasida Qirg'iziston, Qozog'iston va mo'g'ilistonliklarni ham ko'rish mumkin. XVI-XVIII asrlar bizning tarixiy adabiyotlarda juda kam yoritilgan. Munshiy asari esa tarixiy asarlar yaratilishi uchun boshlang'ich nuqta vazifasini bajargan. Unda Chingizxon davridan to Ashtarxoniylargacha bo'lgan tarix bayon etilgan. Yuqorida aytganimizdek bu asar davomi sifatida Mir Muhammad Amin Buxoriyning "Ubaydullanoma" va Abdurahmon Tolening "Abulfayzxon tarixi" asarlarini ko'rish mumkin. Har ikkala asar Ukraina Fanlar Akademiyasining Sharqshunoslik institutida saqlanadi. Bu davrga oig bevosita to'rtinchi tarixiy asar Muhammad Vafo Karnegining "Tuhfatul xoniy" asari bo'lib, unda Buxoroning ichki va tashqi siyosati bilan bog'liq masalalar yoritilgan.

Muhammad Yusuf ma'lumotlariga ko'ra, "Balxda Subxonqulixonning 200 ming qo'shini borligini aytadi. Askarlarning asosiy qismini o'zbeklar, qoraqalpoqlar tashkil etib, harbiy hukmdorlar yoki amirlarning ko'pchiligi o'zbeklardan bo'lgan. Ashtarxoniylardan bo'lgan Nodir Muhammadxonning zamondoshi tarixchi Mahmud ibn Vali xonning topshirig'i bilan "Sirlar dengizi" asarini yozganligini aytgandek.

Asarda ta'kidlanishicha xonning chap tomonida (chap tomon eng sharaflari deb hisoblanar edi) naqiblar turgan, ularning ortidan o'zbek qabilalarining oqsoqollari turgan (Muhammad Yusuf ular bilan tez-tez suhbatlashib turardi), ulardan keyin nayman, qo'ng'iroq qabila oqsoqollari,

Юсупова Г.	Фарғона иқтисодий районида енгил саноат: ривож ва муаммолари (XX аср 50-70 йиллар)	194-199
Рахматова Н.М.	Мустақиллик йиллари Навоий вилоятида касаначилик ва қўл меҳнати	200-203
Islomov D.	Abdurauf Fitrat va uning “Rahbari najot” asari haqida	204-207
Beshimov M.	Mang’itlar sulolasi davrida qurilgan tarixiy yodgorliklar	208-209
Абдуллаева Н.А.	Садриддин Айнийнинг “Эсдаликлар” асари муҳим тарихий манба сифатида	210-212
Samadova H.M.	Sharifjon Maxdum Sadri Ziyoning ilmiy merosi	213-216
Jamolova D.M.	Muhammad Munshiy va uning “tarixi Muqimxoniy” asari haqida	217-220
Safoyeva Sh. Raximova S.G`.	Toshkent shahar markaziy davlat arxivi – shahar tarixini o‘rganishda asosiy manba sifatida	221-223
Elboyev F. X.	Quruqsoy qishlog‘ining tarixi va etnografiyasiga doir ba’zi ma’lumotlar	224-227
Bo`stonova Z.	Mirzo Salimbekning “Kashko‘li Salimiy” asarida Buxoro elchisining donoligi haqida	228-230
Qilichev O.A., Ismoilov Sh.I.	Buxoro o‘lkashunoslik muzeyi – rivojlanish bosqichida	231-232
Iumaiyev R.G`., Jo`rayev I.I.	Buxoro davlatchiligi tarixida mang’itlar sulolasining hokimyat tepasiga kelishi.	233-236
Jumayev G`.I.	G‘iyosiddin Xondamirning «habib us-siyar fi axbori afrodi al-bashar» asarining tarixshunosligi	237-239
Kalbayeva U. J	Amudaryo bo‘limining tashkil topishi va uning ma’muriy-hududiy tuzilishi	240-241
Nafasofa D.N.	XIX asrning ikki yarmi – XX asr boshlarida Sirdaryo viloyatining hududi va iqtisodiy hayotiga oid ba’zi mulohazalar	242-244
Raxmanova M.Sh	Xiva xonligida qo‘ng‘irotlar sulolasi davri manbashunosligiga doir ayrim mulohazalar	245-247
Temirova G.	Buxoro amirligining tugatilishi - sovet hokimiyati mustamlakachlik siyosati.	248-249
Jonizoqov F.	XX asrda Koreyada arxiv ishi faoliyatiga doir	250-252

	ba'zi mulohazalar (islohotlar, tizimlashtirish va taraqqiyot jarayonlari)	
Азизов Б.Б.	Россия империяси ҳукуматининг Нуркистонда миллий маорифни чеклаш сиёсати	253-254
Ergashev H. Yu.	Mustaqillik yillarida Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Tarix fakultetining rivojlanishi	255-259
Gadayeva Z. A.	Millatparvar jadidlar faoliyatida ma'naviyat va madaniyat masalalari	260-262
Husniddin A. T.	Shayboniy hukmdorlarning taxtga chiqish an'analari	263-268
Замонавий этнологик тадқиқотлар ёшлар нигоҳида		
Нарзиев Н.Н.	Мулоқот маданиятида атрибутлар доир баъзи мулоҳазалар (ўзбек халқи мисолида)	269-274
Норбўтаев П.П.	Этнология фанида фольклор	275-280
Намозова С.Б.	материалларни ўрганишнинг тадқиқот методлари	
Аскарлов М.М.	Идентиклик тадқиқоти нега зарур?	281-285
Анаркулов С.М.	Шаҳарсозликдан мафкуравий “Бунёдкорлик” сари...	286-290
Абдусаторов Ш.М.	Аҳоли хўжалик машғулотларининг таомлардаги акси (Фарғона водийси дала материаллари асосида)	291-294
Abdusohirov R.H.	Migratsiya nazariyalariga oid ayrim mulohazalar	295-299
Бабарахимов Т.	Минтақавий ўзликни англаш масаласи доир баъзи қарашлар тахлили	300-303
Азизов А.	Фарғона водийси аҳолиси дунёқарашида уй ҳайвонлари билан боғлиқ тасаввурлар (қўй мисолида).	304-310
Хайдаров А.	XX аср бошларида Фарғона вилояти аҳолисининг диний таркибидаги ўзгаришлар	311-313
Abduraxmonova K.R.	Tibbiyot tizimlari taraqqiyotiga oid ayrim mulohazalar	314-319
Хомиджонова М.А.	Антропологическая школа л.в. ошанина	320-323

Abdivohidova G.R.	Mustaqillikning dastlabki yillarida xotin-qizlar bandligi va huquqlarini ta'minlash masalasi tahlili	324-327
Ulugbekov O.	The prosperity of visual anthropology in Uzbekistan as a new science way	328-329
Ergasheva B.G`	Zamonaviy o`zbeklarning reklamaga bo`lgan munosabati	330-335
Haqberdiyeva F.	O'zbekistonda nonning o'ziga xos turlari	336-338
Islomov D.	"Abdullanoma" asari – shayboniylar davri tarixini yorituvchi muhim tarixiy manba	339-342
Komilova Sh.	Ayollar migratsiyasining asosiy sabablari va xususiyatlari	343-347
Nafasova H.	Bolalar an'anaviy mavsumiy o'yinlari haqida	348-354
Sirliboyeva G.	Covid-19 davrida oilaviy munosabatlar.	355-357
Solijonov O.	"Darveshona" marosimining ayrim jihatlari xususida	358-360
Toshtemirov B.Sh.	Etnik nizolar va ularning sabablariga doir mulohazalar	361-363
Ойдинова И. Н.	Иккинчи жаҳон уруши йилларида ўзбекистонликларнинг меҳнат frontiга сафарбар қилиниши муаммосининг ўрганилишига доир	364-366
Алиназаров Д.В.	Современная этнология в Узбекистане: основные направления исследований	367-369
Mustafoqulov Sh.M.	Jahon xalqlari lingvistik klassifikatsiyasiga doir ayrim mulohazalar.	370-371
Abdimuradov J. Z.	Qashqadaryo vohasida tarixiy madaniy ekologik ziyorat turizmini rivojlantirish masalalari	372-374
Isaqov R. O`.	Qoraqalpoq xalq milliy hunarmandchiligida mahsulotlarini tayyorlash bilan bog'liq urf-odat va marosimlar.	375-380
Tursunov N.	Mahalliy boshqaruv tarixidan	381-384
Султонов Ш.Э.	Buyuk ipak yo'lining eftaliylar davridagi ijtimoiy-siyosiy hayot, aholining etnik tarkibi	385-388
Юсупова Х.М.	Тошкент воҳаси илк ўрта асрларда: ижтимоий-иқтисодий ҳаёт ва шаҳарсозлик маданияти ривожланиш омиллари.	389-391

